

**“İbnu'l-Cezerî'nin Tebriz'de Yöneltilen Sorulara Verdiği Cevaplarındaki Yöntem ve Kaynakları”
Başlıklı Tebliğin Müzakeresi¹**

Sayın Başkan, değerli hocalarım, muhterem hazirûn,

Öncelikle hepinizi saygı ve hürmetlerimle selamlıyorum. Ayrıca, “Menhecu'l-İmâm İbni'l-Cezerî ve Mesâdiruhû fî Ecvibetihî ale'l-mesâili't-Tibrîziyye / İbnu'l-Cezerî'nin Tebriz'de Bulunduğu Sırada Kıraat İlminin Meselelerine Dair Kendisine Yöneltilen Sorulara Verdiği Cevaplarda Takip Ettiği Yöntem ve Kaynaklar” başlıklı sunumundan dolayı Sayın Abdulaziz ez-Zu'bi'ye de teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

Tebliğ metniyle ilgili tespit ve değerlendirmelere geçmeden önce bu tebliğin araştırma konusu olarak seçtiği *Tebriz Meseleleri/Soruları* isimli risale/esere dair bir iki hususa temas etmek istiyorum.

Kıraat ilmi disiplininde haklı bir şöhrete sahip olan İbnu'l-Cezerî'nin çeşitli alanlarda, bâ husus tecvid ve kıraat alanında muhtelif eserler kaleme almış olduğu izahtan vârestedir. İbnu'l-Cezerî'nin müellefatının önemli bir kısmının matbu olduğu ve ilim camiasının istifadesine sunulduğu bilinmektedir. Bununla birlikte bu velûd müellifin bazı eserlerinin hâlâ mahtut olduğu da bir gerçektir. Hazretin, yakın zamana kadar mahtut olan bir eseri de bugün hakkında konuşmaya çalıştığımız ve tebliğin sahibi tarafından *Ecvibetu'l-İmâm İbni'l-Cezerî 'ale'l-mesâili't-Tibrîziyye fî'l-kırâât* adıyla tahkik edilen eseridir. Eser, tebliğci tarafından Yüksek Lisans çalışması olarak 2013 yılında sunulmuş, daha sonra 2016 yılında da tab edilmiştir. İbnu'l-Cezerî'nin diğer eserleri kadar şöhret bulmamış bir eserin, kütüphanelerin tozlu raflarından çıkarılıp ilim dünyasıyla buluşturulması, şüphesiz önemli bir hizmettir. Dolayısıyla böyle önemli bir eserle tanışmamıza vesile olduğu için Sayın Abdulaziz ez-Zu'bi'ye tekrar teşekkür etmek isterim. Sa'yi meşkûr olsun.

İbnu'l-Cezerî'nin tebliğe konu olan risale hacmindeki eseri birkaç açıdan önemlidir. Öncelikle böyle bir risalenin, İbnu'l-Cezerî gibi bir müellife nispet ediliyor olması eserin değerini arttıran hususların başında gelmektedir. Ayrıca, risalede yer alan sorular, bu sorulara verilen cevaplar, o dönemde kıraat ilmine dair ne tür meselelerin gündemde olduğu, tartışmaların hangi meseleler etrafında ve hangi şahıslara refere edilerek gerçekleştirildiği gibi hususların ipuçlarını vermesi yönüyle dönemin ilim anlayışının bir resmini sunmaktadır. Buna ilave olarak, eserin kıraat ilmi meselelerinin yanı sıra tahrirat çalışmalarına da kaynaklık ediyor olması eseri değerli kılan bir diğer husustur.

Bu girişten sonra tebliğle ilgili tespit ve değerlendirmelerimi maddeler halinde sunmak istiyorum.

1. “Menhecu'l-İmâm İbni'l-Cezerî ve Mesâdiruhû fî Ecvibetihî 'ale'l-mesâili't-Tibrîziyye” başlığıyla bu sempozyumda sunulan tebliğ araştırmacının mezkûr Yüksek Lisans tezinden istifade ederek hazırladığı bir çalışmadır. Matbuat dünyasına bu eserin kazandırılması araştırmacı sayesinde olmuştur. Eserin matbuat dünyasına kazandırılmasından sonra eser hakkında hatırı sayılır bir literatür oluşmadığı, eser üzerine yazılıp çizilen şeylerin ya hiç olmadığı ya da sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Böyle bir vasatta mezkûr eser, bu

¹ Naci DEMİRCİ, Araştırma Görevlisi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

sempozyumda konu edinilirken böyle bir başlıktan ziyade eserin önemi, etkileri, iddiası, orijinalliği, İbnu'l-Cezer'nin hayatının Tebriz safahatına dair verdiği ipuçlar, soruların hangi konularda yoğunlaştığı vb. temalarda sunulsaydı, acaba daha mı isabetli olurdu?

2. Tebliğ, “menhec” ve “mesâdir” şeklinde iki başlık ile bir girizgâhtan oluşmaktadır. Girişte tebliğci şu hususlara temas etmektedir:

- Hamdele ve salveleden sonra ilim tahsilinin önemine işaret edilir.
- İlimin Allah'ın razı olacağı şekilde kullanılması, ilimlerin en önemlisinin de Allah'ın kitabına dair olan ilimler olduğu, bu ilimlerin sayısının çok olmakla birlikte öncelik sırasının Allah'ın kitabının doğru bir şekilde ezberlenmesini temin eden ilimde olduğu, bu ilmin tahsilinin ise Allah'ın kitabına dair varid olan sahih kıraat ve rivayetleri bütün boyutlarıyla öğrenmekle mümkün olabileceği ifade edilir.
- İbnu'l-Cezerî'nin, *en-Neşr* isimli eserini kaynak bir eser olacak şekilde yazdığı ve eserinde takip ettiği yöntemi ortaya koyduğu ifade edilir.
- Ayrıca, *en-Neşr*'indeki problemleri meselelere açık ve net deliller ortaya koyarak cevaplar verdiği belirtilir. İşte onun *Tebriz'de Gündeme Gelen Meselelere Verdiği Cevaplar*, ravilerin tariklerini sağlıklı bir şekilde tedkik/edit edip temyiz ve tefrik etmek isteyenlere bir dîbâce mesabesinde olduğu ifade edilir.
- İbnu'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'i ile diğer eserlerinin yanı sıra mezkûr eseri, kıraat ilmine dair anlaşılması güç meseleler ile fazla temas edilmeyen meseleleri zabt-u rabt altına alması ve bu disiplindeki muhtelif ibarelerin delaletlerini tespit etmeye çalışması gibi hususiyetleri sebebiyle erbâb-ı ilim söz konusu eserlere rağbet etmiştir.
- Bu eser kemiyet olarak az olsa da keyfiyet açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu özelliği sayesinde mezkûr eser, insanlar arasında meşhur olmuş, Sultan el-Müzzâhî, Ali el-Mansûrî, Ahmed el-Eskâtî gibi alanın önde gelen âlimleri bu eserden nakillerde bulunmuşlardır.
- Tebliğci yukarıdaki bilgileri zikrettikten sonra tebliğe konu olan eserin tek bir nüshasına eriştiğini ve bu eseri Medine İslam Üniversitesi Kur'an-ı Kerim Fakültesi Kıraat Bölümünde Yüksek Lisans çalışması olarak hazırladığını, eserin tahkiki esnasında birtakım dipnotlarla eseri incelediğini ifade etmektedir. Bu tebliği de esasen mezkûr çalışmasına dayanmaktadır. Ancak tebliğini kısa tutacağını ve burada sadece İbnu'l-Cezerî'nin mezkûr eserindeki yönteminden ve kaynaklarından bahsedeceğini söyler.

3. Tebliğcinin de ifade ettiği üzere *el-Mesâilu't-Tibrîziyye* adlı risale, Tebriz'de bulunduğu sırada kendisine yöneltilen 41 soruya İbnu'l-Cezerî'nin verdiği cevapları ihtiva etmektedir. Müellif, - muhtemelen soru-cevap diyalektiği şeklinde bir görünüm arz etmesi hasebiyle- evveleminde bunları telif amacı gütmeyişini ifade etmiştir.

İbnu'l-Cezerî'nin yazmış olduğu *en-Neşr*, *Takribu'n-Neşr*, *Tayyibetu'n-Neşr* ve *Mukaddime* adlı eserlerinin muhtevasından hareketle oluşturulan soruları yönelten kişinin kim olduğuna dair tebliğde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Tebliğci, tebliğine kaynaklık eden Yüksek Lisans çalışmasında bu soruların, İbnu'l-Cezerî'nin talebesi Hafız Tahir b. Arab'ın öğrencisi olan ve ismini tespit edemediği bir kimse tarafından sorulduğu sonucuna vardığını ifade etmektedir. Ayrıca mezkûr çalışmada, ismi tespit edilemeyen bu öğrencinin bazı soruları yine Tahir b. Arab'ın öğrencisi olan Ubeydullah el-Ferrâ isimli bir kimseyle hazırladıkları ve

risalenin sonunda İbnu'l-Cezerî'nin bu iki talebeye hem bu eserini hem diğer eserlerini rivayet etme yetkisi verdiği şeklinde bir bilgiye yer verilmektedir.²

Kanaatimizce bu tebliğde ilgili soruları yönelten kişinin kim olduğuna ve hangi temalarda ve hangi üslupla bu soruları yönelttiğine temas edilebilirdi. Ayrıca, soru üslubundan hareketle soruyu soranın ilmî müktesebâtı hakkında bazı tahliller yapılabilirdi.

4. Katılımcının tespitlerine göre müellifin bu sorulara verdiği cevaplardaki menheci/metodu ana hatlarıyla şöyledir:

a. Bazı sorulara hemen sorunun ardından ve kısaca cevap vermesi, konunun detayları için herhangi bir kitabına, özellikle *en-Neşr*'ine bakılmasını salık vermesi,

b. Bazı soruların cevaplarını bazı eserlerine ve onlara yazdığı şerhlere havale etmesi ve şerhleri mezkûr risalenin eki olarak soruları yönelten kişiye göndermesi,

c. Bazı soruların cevabını kısaca verip cevabın detaylarını risalenin son kısmında anlatacağını söylemesi,

d. Detaylıca ele alınması gereken birçok meselenin cevabını risalenin sonunda açıklayacağını söylemesi.

Müellifin menheci olarak ifade edilen hususların bir *menhec* mi bir *anlatım üslubu* mu olduğu meselesi tartışmaya açıktır. Şayet tebliğ sahibi bu kelimeye *üslup* anlamı yüklediyse bunda herhangi bir sorun yoktur. Fakat *metod/yöntem* anlamı yüklediyse buna katılmak mümkün gözükmemektedir. Zira metod kelimesi, belli bir amacı gerçekleştirmek, belli sonuçlara varmak üzere takip edilen belli yöntemler bütünü gibi anlamlara gelmektedir. Oysa burada bu anlamda bir *menhecten* bahsetmek mümkün değildir.

5. Müellifin menheci'nin tespit edildiği bu başlıkta cevabının aranması gerekli olduğunu düşündüğüm birkaç soru vardır. Bunlardan birincisi, belki de en önemlisi İbnu'l-Cezerî'nin burada kendisine yöneltilen herhangi bir sorunun cevabıyla ilgili kavli-kadim ve kavli-cedidi'nin olup olmadığıdır. Bir diğer ifadeyle ilgili meseleye dair burada verdiği cevapla önceki eserlerinde bu meselenin cevabına dair yaptığı izahatta bir yaklaşım farkına sahip olmuş mudur? Yaklaşım farkı varsa bunun boyutları ne ölçüdedir? Zira İbnu'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'inde makbul bir kıraatte bulunması gereken şartlarla ilgili olarak yer alan ve anladığımız kadarıyla *Müncidu'l-mukriîn*'deki görüşünü³ tadil eden ifadeleri⁴ mevzubahis olduğunda hazretin, kavli-kadim ve kavli-cedid'inin olup olmadığına dönük bir sorunun cevabı kanaatimizce bir kat daha önem kazanmaktadır.

² Abdulaziz Muhammed Temîm ez-Zu'bi, *Ecvibetu'l-İmâm İbni'l-Cezerî ale'l-mesâili't-Tibriziyye fi'l-kirâât*, Müessesetu'duhâ li'n-neşri ve't-tevzi', Beyrut, 2016, s.64-66.

³ Burada bahsedilen husus, İbnu'l-Cezerî'nin makbul bir kıraatte bulunması gereken şartlardan bahsederken bunlardan birinin de "tevatür" olduğu şeklindeki yaklaşımıdır. (bk. İbnu'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn ve murşidu't-tâlibîn*, tah. Abdulhalim b. Muhammed el-Hâdi Kâbe, Dâru'l-kelimi't-tayyib, Beyrut, 2007, s. 43-44.)

⁴ Müellifin *en-Neşr*'deki ifadeleri şöyledir: "وقد شرط بعض المتأخرين التواتر في هذا الركن ولم يكتف فيه بصحة السند... ولقد كنت / "قبل أجنح إلى هذا القول ثم ظهر فساداه وموافقة أئمة السلف والخلف ومüteahhirun alimlerinden bazıları bir kıraatin makbul olabilmesi için öne sürülen şartlardan biri olarak 'senedin sahih olması' şartını yeterli görmeyip 'tevatür' şartını gerekli görmüşlerdir... Önceleri ben de bu görüşteydim, fakat sonradan bu görüşün doğru olmadığını, bu konuda selef ve halef imamlarına tabi olmam gerektiğini anladım" Ebu'l-hayr Muhammed. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirââti'l-'aşr*, I, nşr. Ali Muhammed ed-Dabbâ,, [ts.], [ys.], s. 13.

Müellifin menheci bağlamında cevap bulması gereken bir diğer soru da kendisine yöneltilen bazı soruların cevabını risalenin sonuna veya başka eserlerine havale eden İbnu'l-Cezerî'nin bunu ne ölçüde gerçekleştirip gerçekleştirmediğidir. Bunun iki açıdan sağlanması yapılabilir: birincisi, ilgili soruya risalenin sonunda yeterince cevap verip vermediği tespit edilir. İkincisi, referans gösterdiği eserlerinde ilgili sorunun gerçekten muhataba cevap olabilecek bir evsafa olup olmadığı tahlil edilir.

Menhec bağlamında dikkatimizi çeken bir diğer husus da müellife ait burada zikri geçen haşiyelerin tespit edilip edilmediğidir. Tespit edildiyse bunların münderacâtıyla müellifin diğer eserlerinin münderecâtı örtüşmekte midir? Yoksa ilaveler, tashih ve tadiller göze çarpmakta mıdır?

6. Müellifin söz konusu eserindeki mesâdir'inden bahseden başlıkta ise müellifin pek çok kaynaktan beslendiği ifade edilmiştir. Burada her bir eseri zikretmek gibi bir amacımız yoktur. Ancak şu kadarını ifade etmek gerekir: “mesadir” kelimesi zihnimizde daha çok, bir çalışma yapılırken beslenen/dayanılan kaynaklar şeklinde bir çağrışım yapmaktadır. Şayet tebliğ sahibi “mesadir” ifadesiyle bunu kastediyorsa, kanaatimce bu tadil edilmelidir. Zira müellif tarafından zikredilen eserleri, müellifin atıfları olarak değerlendirmek daha isabetli gözükmektedir.

7. Sonuç olarak, bu tebliğde İbnu'l-Cezerî'nin mezkûr eseri şekil açısından ele alınmış, muhteva analizine pek yer verilmemiştir. Hâlbuki, İslam kültürüne ait böyle önemli bir eserin neşrine imza atan değerli araştırmacıdan, önemli tespitlerini tahlillerle taçlandırmasını bir okuyucu olarak beklerdik. Şundan eminiz ki tebliğcinin burada konuyla ilgili dile getirdikleri hususlar, müktesebatının bir kısmıdır. Bunun en büyük şahidi tebliğ sahibinin tahkik ettiği eserdir. Esere bakıldığında tebliğ sahibinin bu konudaki müktesebatı hemen anlaşılacaktır.

Sunmuş olduğu tebliğiyle böyle bir eseri gündemimize getirdiği için değerli araştırmacı Abdulaziz ez-Zu'bi'ye tekrar teşekkür etmek isterim.

Sürç-i lisan ettiyse affola.

Hepinize saygılar sunarım.